ڕۆمانی (لە ژووانی کەڤیدەکان) و چەند سەرنجێك.. سەدیق سەعید ڕواندزی

هیچ ژانرێکی ئەدەبی وەکو ڕۆمان، پێویستی بە وردەکاریی لە چنینی ڕووداوەکان و گێڕانەوە و وەسف نییە. بە جۆرێك کە ڕۆمان، بە هونەری گێڕانەوە و وردەکارییەکان دەناسرێت. بە بڕوای من، ڕۆماننووس وەك ئەو ئەندازیارەیە، کە نەخشەی کارێکی ئەندازەیی ڕێك دادەڕێژێت و ئەگەر بچووکترین لایەنی ئەو نەخشە و ئەندازەسازییە لە بەرچاو نەگرێت، ئەوا ڕەنگە کارێکی هونەری سەرکەوتوو، نەخشەیەکی هونەرییانەی جوان دەرنەچێت. ڕۆمانیش بە هەمان شێوە، ئەگەر ڕۆماننووس لە گێڕانەوەی ڕووداوەکان و وەسف و نیشاندان و ناساندنی کارەکتەرەکان، بەو شێوەیە ورد نەبێت، بێگومان دەکەوێتە هەڵەی وەها کە خۆشی درکی پێ ناکات. لە میانەی ئەزموونی خۆم وەك خوێنەرێك و لە پەراوێزی خوێنەوەی ڕۆمانەوە، گەیشتوومەتە ئەو بڕوایەی، کە زۆربەی هەرە زۆری ڕۆماننووسەکانی ئێمە، لەو وردکارییە شارەزا نیین و دەکەونە هەڵەوە. بە جۆرێك وەسفی شتێك دەکەن، کەچی لە درێژەی ئەو وەسفەدا، بێ ئەوەی هەستی پێ بکەن، دەکەونە هاودژییەوە. ڕۆماننووسەکانی ئێمە، زۆر جار(وەسف) کە توخمێکی سەرەکی و بنەڕەتی ژانری چیرۆك و ڕۆمانە، وەك پێکهاتەیەکی هونەری و یەك وێنەیی دەبینن و ناچنە نێو ئەو وردەکارییەی کە دەبێ لە نێو ئەو وەسفەدا هەبێت. بە نموونە: تۆ کە باسی وەرزی زستان دەکەیت، دەبێ ئەوەت لە خەیاڵ بێت، کە بەفر و باران و ڕەهێڵەش لە زستان هەن. کە باسی هەڵەی میکانیکی فڕۆکەیەك دەکەیت کە بە ئاسمانەوەیە و دەفڕێت، دەبێ باسی ئەوەش بکەیت، کە سەرنشینانی لە چ دۆخێکی ترس و دڵەڕاوکە و مەترسی ژیان دان لەو کاتەدا. ئەم جۆرە لە وەسفکردن زۆر گرنگە لە ژانری ڕۆمان و چیرۆکدا. چونکە بە هۆیەوە، گێڕانەوەی ڕووداوەکان مەودایەکی تر وەردەگرن و لە پەراوێزیشیەوە، خوێنەر وردتر دەچێتە نێو بینای هونەری ڕۆمانەکەوە. ڕۆمانی لە ژووانی کەڤیدەکاندا، چیرۆکی ژیانی کەسێك بە ناوی (هیجران) دەگێڕێتەوە، هیجران دوای ئەوەی باوکی دەمرێت، بە تەنها خۆی و ئێنجانەی دایکی دەمێننەوە، بۆیە بژێوی ژیانی وەك کوڕی ماڵ، دەکەوێتە ئەستۆ و لای بەرگدرووێك کارێك دەدۆزێتەوە و دەبێتە بەردەستی و ژیان و گوزەرانێکی ئاسایی دەباتە سەر. دواتر

کە دایکی دەمرێت، وەك زۆربەی خەڵکی دیکە، کە هەمیشە دەیانەوێت ببنە فەرمانبەر و ژیانی گوند و کستوکاڵ و ئاژەڵداریی جێبێڵن، ئەویش هەوڵێکی زۆر دەدات لە فەرمانگەیەکی حکومەت بکرێتە فەرمانبەر، بەڵام سەرکەوتوو نابێت و ئیدی نائومێدانە، بیر لە هەندەران دەکاتەوە و لە ڕێگەی قاچاغەوە و بە هۆی ئەو پارەیەی بە شاگردی دەستی کەوتووە، هاوکات کاری دەستگێڕیش، ئیدی دەچێتە ئەستەنبۆڵ و لەوێش دەکەوێتە نێو تۆڕی قاچاغچییەکان و سەرەنجام لە ڕێگەی چوونی بۆ ئەوروپا، لە دەریای ئیجە دەگیرێت و دیپۆرت دەکرێتەوە. بە سنووردارکردنەوەشی، جگە لەوەی ئەو سەرمایەی هەیبووە لە دەست دەدات، هاوکات دەکەوێتە دۆخێکی دەروونی ئاڵۆزەوە و بە ڕەشبینی و نائومێدی ژیان دەگوزەرێنێت و ئەو سەردەمەش، ڕۆژگاری ڤایرۆسی کۆرۆنایە، ئیدی خۆی کەرەنتینە دەکات. هیجران، خوشکێکی هەیە بە ناوی قومری، بەڵام ئەو لەگەڵ دوو منداڵ و سەنگەری هاوسەری، لە گوندێکی سەر سنوور دەژین و ژیانییان بە کشتوکاڵ کردن و باغدارییەوە دەبەنە سەر. ئەوان زۆر تکا دەکەن، کە هیجران دوای بەر لە ڕۆیشتنی، بچێتە لای ئەوان و کۆچ نەکات بۆ هەندەران، بەڵام ئەو بڕیاری خۆی داوە. سەرەنجام هیجران دوای گەڕانەوەی، بە هۆی بوردومانی فرۆکەکانی دوژمنەوە لە سەر سنوور کە ماڵی خوشکەکەشی لە یەکێك لە گوندەکانی سەر سنوورە، ساکاری خوشکەزای دەمرێت و ماڵی خوشکەکەشی وێران دەبێت، بەڵام دواجار هەموویان بڕیار دەدەن ژیانێکی نوێ دەست پێ بکەنەوە و بەرەنگاری دوژمن ببنەوە، بەو جۆرەش کۆتایی بە ڕووداوەکانی ڕۆمانەکە دێت. بێگومان یەکێك لە خەوشە دیارەکانی ئەو ئەو ڕۆمانە، هاوشێوەی هەموو ڕۆمانەکانی دیکەی کوردی، ئەو درێژدادڕییە، کە ڕۆماننووس بە مەبەستی درێژکردنەوەی ڕۆمانەکەی لە ڕووی لاپەڕەوە، پەنای وەبەر بردووە. ئەم درێژکردنەوەیەی ڕووداوەکان، زیانی گەورەی لە بینای هونەری ڕۆمانەکە و گێڕانەوە و کارەکتەر و ڕووداوەکان داوە، بە جۆرێك کە لە ڕووی بابەتی و هونەرییەوە، هەڵەی تێ بکەوێت. بۆ نموونە: کاتێ هیجران لە تورکیا دیپۆرتی کوردستان دەکرێتەوە، تا شەش مانگ هەواڵی قومری خوشکی و سەنگەری زاوای نازانێت، ئەمە لە کاتێکدا سەردەمەکە، سەردەمی مۆبایل و تۆڕی پەیوەندییەو لە هەمووش دیارتر، دەزانێت ماڵی خوشکەکەی لە کوێیە. ئەمە نەگونجاوە. ئەگەر پاساوی ڕۆماننووس ئەوە بێت، کە مۆبایلەکەی پێشتر کەوتۆتە نێو دەریا و ژمارەکانی ون کردووە، دیسانەوە نەگونجاوترە، چونکە بڕوا ناکەم کەس هەبێت ژمارەی خوشکەکەی نەزانێت، ئەمە لەلایەك لە لایەکی دیکەوە، لە ماوەی ئەو شەش مانگەی کە دێتەوە کوردستان، قومری خوشکیشی هیچ هەواڵێکی ناپرسێت، کە ئەمەش دیسانەوە نەگونجاوە، بەو

جۆرێ هیجران لە ڕێی فەرهادی هاوڕێیەوە، سەراغی ماڵی خوشکەکەی دەکات و دەچێتە سەر سنوور و کاتێ بە وانیش شاد دەبێتەوە، دەبینێت کە ساکاری خوشکەزای، کە تەمەنی هەر چەند مانگێك بووە بە هۆی بوردومانەکانەوە شەهید بووە. ئەم درێژدادڕییە، وایکردووە ڕۆمانەکە لە زۆر شوێن، بەرەو ڕاپۆرتێکی سیاسی بچێت و بینای هونەری لە ڕۆمان نەچێت وەك لاپەڕەکانی (215 تاکو 245) یاخود جۆرێك لە وێنەی کۆمیدی و کاریکاتێری وەربگرێت، کە هیچ هزر و لۆژیکێك لە ڕۆماندا وەرینا گرێت. وەك ئەوەی لە لاپەڕە(183) دا، باس لەوە دەکات کە وێنەی ساکاری مەلێتکێیان، بە مۆنتاژو فۆتۆشۆپ، کردووە بە کۆمەڵێ چەکدار، کە لای ماڵی قومری بوونیان هەبووە و پاساوی بەرردومانەکەش ئەمەیە. ئەم وەسفە نا هونەریی و نائستاتیکییانە، بە داخەوە دەرەنجامی درێژدادڕی ڕۆمانەکەیە. ڕۆمانەکە، ناوی لە ژووانی کەڤیدەکانە، بەو مانایەی دەبێ ڕەنگدانەوەی سەردەمی ڤایرۆسی کۆرۆنا و ئەو هەڵومەرجە کۆمەڵایەتییەی ژیانی مرۆڤەکان بێت، کەچی ڕۆماننووس نەیتوانیوە لە گێڕانەوە و گوزارشتکردن لەو ڕۆژگارە سەرکەوتوو بێت، چونکە کە ڕۆمانەکە دەخوێنینەوە، لە کەمترین شوێن و گێڕانەوەدا باسی کۆرۆنا و ئەم ڤایرۆسە دەکات. بێگومان ئێمە دەزانین مەبەستی لە کەڤیدەکان هەر تەنها ڤایرۆسی کۆرۆنا نییە، بەڵکو مەبەستی نەیارانی کوردیشە وەك تورکیا و ئێران کە هاوشێوەی ڤایرۆسێکن بۆ ئێمە، بەڵام ئەوە بەو مانایە نایەت ڕۆماننووسێك پلوتی سەرەکی ڕۆمانەکەی لە بیر بکات و بە ڕووداو و گێڕانەوەی لاوەکی سەر قاڵ بێت. لە ڕووی تیمەی ڕۆمانەکەشەوە، گەر سەرنج بدەین دەبینین هیجرانی پاڵەوانی ڕۆمانەکە، وێرای ئەوەی دوو کار دەکات و بژێوی تا ڕادەیەك باشە، کەچی بیر لە چوونە دەرەوە دەکاتەوە و بە ئەمەش نەبوونی بە فەرمانبەر لە فەرمانگەیەکی حکومی دەکاتە پاساو. لێرەدا ڕۆماننووس بە ئەوەی هەستی پێ بکات، ڕەوایەتی دەداتە کۆچکردن و ئەو تێگەیشتنە لە ڕێی ڕۆمانەکەی لای گەنجان دروست دەکات، کە هەر کەسێك دانەمەزراو نەبووە فەرمانبەری حکومەت، با کۆچ بە دەرەوە بکات.

چەند هەڵەیەك لە ڕۆمانەکە:_

لە میانەی گێڕانەوەی ڕووداوەکان و درێژکردنەوەی پلوتی ڕۆمانەکە، ڕۆماننووس لە گەلێك شوێنی ڕۆمانەکەی کەوتۆتە هەڵەوە وەك:_

- لە 10 نووسیویەتی:([illegible]) [illegible]
[illegible]
[illegible]:(هیچ کارم بە کەسێك نییە،

کارنامەی ئەکادیمی خەم هەیە) ئەمەش هەڵەیە، چونکە ئەوی دەرچووی ئامادەیی بێت، کارنامەی ئەکادیمی نییە.

▪ لا 11 نووسیویەتی:_(ئەژدیهای سێ سەرت بە لغاو بکا) یەکەم کەس ناتوانێت ئەژدیها کە ئەفسانەیە لغاو بکات، دووەم: ئەژدیهای هەفت سەرە نەك سێ سەر.

▪ لا 17 نووسیویەتی:_(خانییەکی قیت و قەز) ئەگەر بەو وەسفە بێت، ئەو خانیانەی قیت نینە، نابێ جوان و ڕازاوە بن.

▪ لا 44 نووسیویەتی:_(وەك نەریتێکی تازە باو) نازانم ئەگەر نەریت بووە، چۆن تازە باوە و بە پێچەوانەوەش !

▪ لا 56 نووسیویەتی:_(ژیانی مێشێکی نەکوشتووە، مریشکێکی لە ئاو نەکردووە) ئەوەی دەکوژرێت مێشەکەیە نەك ژیان، هاوکات ئەوەشی کە لە ئاو ناکرێت مەرووڵەیە نەك مریشك ! ئەم جۆرە وەسفانە، لە وەسفی ڕۆماننووسێك ناچن، زەلیل و کانگەی بەڵای نووسیبێت، کە دوو لە دیارترین ڕۆمانی نێو مێژووی ڕۆمانی کوردین.

▪ لا 76 نووسیویەتی:_(بە ماوەیەکی سنووردار) لەڕەدا، ڕۆماننووس سنووورداری بە کات بە کار هێناوە، کە لە بنەڕەتدا بۆ شوێن بەکار دێت و بۆ زەمەن، کاتێکی دیاریکراو بەکار دێت.

▪ لا 137 نووسیویەتی:_(ئەو چوار دیوارە کڵۆ و ڕاڵۆ)، دیواری کڵۆ وڕاڵە لە کوێ بووە؟ چ پێویست دەکات بۆ وەسفێکی ناقووڵای لەو شێوەیە، لە کەسێتی و دەروونی خاوەن پێداویستییە تایبەتەکان بدەین؟ من کەو ڕستەیەم خوێندەوە، دەست بەجێ خوشکە کڵۆوڕاڵۆکەی خەم کە تەمەنی چڵ ساڵە هاتە بەرچاو. ئەو ئەگەرچی زمانی نییە و نابیستێ، بەڵام بەقەد سەد کەس ژیر و شارەزا و بە مێشکە، یادەوەرییەکی هێندە دەوڵەمەندو زیندووی هەیە، کە لەتەمەنی شەش ساڵییەوە شتی بیر ماوە. من هیچ کێشەیەکی تێگەیشتنم لەگەڵی نییە، چیم بوێت و چی بوێت، بە زمانی ئاماژە لە یەکتری دەگەیەنین.

▪ لا 138 نووسیویەتی:_(لە ئەزەل و ئەبەدەوە خوێنمان پڕە لە ڤایرۆسی کۆڤیدەکانەوە) من نازانم ڤایرۆسێك کە سێ ساڵە لەمەو بەر لە جیهاندا دەزرایەوە، ئەزەل و ئەبەدی لە کوێ بووە؟ گەر مەبەستیشی لە دوژمنانی کورد بێت، ئیدی ناکرێت بە کۆرۆنا بیانچوێنێت لە ڕووی مێژوویەوە، چونکە پەتای مێژوویی تر، هەزاران ساڵ بەر لە کۆرۆنا بوونی هەبووە.

▪ لا 159 نووسیویەتی:_(جارەهای جار کەسانی دەست و زمانپاك لە جیاتی گوناحبارانەوە بوونەتە دۆزەخنشینی دنیا و قیامەتەوە

(ئەگەر بە پێی ئەو بۆچوونەی نووسەر بێت، ئەوا دەبێ بەس دۆزەخ هەبێت بەهەشت نا، چونکە کەسانی بە زمان و پاکیش لە قیامەتدا هەر دەبنە دۆزەخنشین، ئیدی بەهەشتمان بۆ چییە؟ ڕۆمانووس بێ ئەوەی هەستی پێ بکات، لەو گوزارشتکردنە کەوتۆتە هەڵەوە !

- لا 188 نووسیویەتی:_(ڕەشماڵێکی ڕەشکۆڵە) ڕەشماڵ خۆی ڕەشە، ڕەشکۆڵەی ناوێت !
- لا 224 نووسیویەتی:_ (بۆچوونەکانی خۆم هەموار دەکەمەوە) نازانم بۆچوون چۆن هەموار دەکرێتەوە؟!

زمان:_

یەکێك لە دیارترین هەڵەکانی زمان و ڕێنووس لە ڕۆمانەکەدا، کە بەدرێژایی ڕۆمانەکە دووبارە دەبێتەوە ئەوەیە، کە ڕۆمانووس جیاوازی لە نێوان (و) وەك ئامرازی لێکدەرو(و)ی بونیادی وشە نەکردووە، بە جۆرێك (و) لێکدراوی نێوان دوو وشە و ڕستە، بۆتە بەشێك لە وشەکان، کە ئەمەش لە ڕووی ڕێزمانییەوە هەڵەیەکی زەق و جێگەی سەرنجە بۆ ڕۆمانووسێك، کە تەمەنێکی لەگەڵ ڕۆمان بردۆتە سەر. ئەم شێوازە لە نووسین، وایکردووە زمانی ڕۆمانەکە زۆرنامۆ و نا ڕێزمانی بێت، کە پێ ناچێت هەمووی هەر هەڵەی چاپ بێت . بۆ نموونە با سەرنج لەم وشانە بدەین:_(دڵۆپدلۆَپ، خولیدەخواردەوە، گلیو گازاندە، کەسنەناسو بێداکوباب، ئاسایو، گەنیو، بەختەوەریو، بۆیدەرکەوت، توو□□یو، بێگوناحو، حیزبو، لە یەکترنزیکدەکەوتینەوە، کەسو، پووشوپەڵاشو، فرمێسکڕشتنو، شارەزاییو، ماڵو سامان) ئەمانەو سەدان وشەی تر، کە لە ڕووی ڕێزمانییەوە بە هەڵە نووسراون و زمانی ڕۆمانەکەیان تێکداوە. دواجار دەڵێم ژووانی کۆڤیدەکان، بە داخەوە لە نووسینی ئەزموونی ڕۆمانووسێك ناچێت، کە تەمەنێکی لەگەڵ ڕۆمان بردۆتە سەروو ئەو ڕۆمانە، لە ڕووی نووسینەوە، سەد فرسەخ لە دواوەی ڕۆمانی کانگەی بەڵا و زەلیلن، کە ئێستاش لە چێژ و جوانی خۆیان نەکەوتوون.

- **پەراوێز: لە ژووانی کۆڤیدەکاندا، ڕۆمان، نووسینی: حسام بەرزنجی، ساڵی چاپ 2020_**

*ئەم بابەتە لە هزرو هونەری ڕۆژنامەی خەبات ب□□وکراو□ت□و□.